

УДК 338.23

DOI: 10.30857/2786-5398.2023.1.6

Зорина Я. Шацька

Київський національний університет технологій та дизайну, Україна

**ПРОГНОЗНІ СЦЕНАРІЇ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ
СТРУКТУР АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ**

У статті досліджено довоєнний стан розвитку підприємств аграрної сфери України. Доведено, що на початок 2022 року Україна забезпечувала продовольством близько 40 млн людей у світі і була одним з п'яти провідних світових експортерів продовольства. З'ясовано, що з початком війни аграрний сектор став одним з найбільш постраждалих секторів економіки України. Визначено, що відновлення вітчизняних підприємств аграрної сфери є одним зі стратегічних завдань держави. Досліджено різні песимістичні та оптимістичні сценарії післявоєнного відновлення аграрної сфери. За сценарієм, розробленим Національною радою з відновлення України у липні 2022 року, передбачається досягнення двох ключових стратегічних цілей відновлення аграрної сфери країни: економічна трансформація АПК; розвиток аграрної інфраструктури. Реалізація зазначеного сценарію розрахована на трьохетапний період до 2032 року. Песимістичні сценарії засновані на відновленні довоєнної структури сільського господарства і продовженні політики надмірної підтримки агрохолдингів. Оптимістичні сценарії передбачають післявоєнне відновлення структури сільського господарства на засадах технологічно-цифрової реконструкції аграрної сфери. Доведено, що існуючі сценарії післявоєнного відновлення аграрної сфери України побудовані лише на активізації зусиль самих підприємницьких структур з допомогою державної підтримки, чого не достатньо для прискорення процесу післявоєнного відновлення аграрної сфери. Запропоновано авторське бачення найбільш ймовірного сценарію післявоєнного відновлення підприємницьких структур аграрної сфери України за сценарієм поступової цифровізації аграрної сфери України на засадах об'єднання суб'єктів бізнесу, науки, освіти та держави, що інтегруються у підприємницькі структури аграрної сфери, які стають ядром агропромислової агломерації в контексті концепції Сільського господарства 5,0. Отже, поступова технологічно-цифрова відбудова аграрної сфери України на засадах концепції Сільського господарства 5,0 сприятиме більш швидкому його відновленню.

Ключові слова: аграрна сфера України; сільське господарство; підприємницькі структури; сценарії післявоєнного відновлення; продовольча безпека.

Zoryna Ya. Shatska

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

**FORECASTING SCENARIOS OF POST-WAR RECOVERY BUSINESS STRUCTURES
OF THE AGRICULTURAL SPHERE UKRAINE**

The article examines the pre-war state of development of enterprises in the agrarian sphere of Ukraine. It has been proven that by the beginning of 2022, Ukraine provided food for about 40 million people in the world and was one of the five leading global food exporters. Agricultural sector became one of the most affected sectors of the economy of Ukraine in the wake of the war. It was determined that the restoration of domestic enterprises in the agrarian sphere is one of the strategic tasks of the state. Various pessimistic and optimistic scenarios of the post-war recovery of the agrarian sphere have been studied. According to the scenario developed by the National Council for the Reconstruction of Ukraine in July 2022, the achievement of two key strategic goals of the restoration of the country's agrarian sector is expected: economic transformation of the agricultural sector; development of agricultural infrastructure. The implementation of the specified

scenario is planned for a three-stage period until 2032. Pessimistic scenarios are based on the restoration of the pre-war structure of agriculture and the continuation of the policy of excessive support for agricultural holdings. Optimistic scenarios foresee the post-war restoration of the structure of agriculture on the basis of technological and digital reconstruction of the agrarian sphere. It has been proven that the existing scenarios of the post-war recovery of the agrarian sphere of Ukraine are built only on the activation of the efforts of the entrepreneurial structures themselves with the help of state support, which is not enough to accelerate the process of the post-war recovery of the agrarian sphere. The author's vision of the most probable scenario of the post-war recovery of the business structures of the agrarian sphere of Ukraine according to the scenario of the gradual digitalization of the agrarian sphere of Ukraine on the basis of the unification of business, science, education and state entities integrated into the business structures of the agrarian sphere, which become the core of the agro-industrial agglomeration in the context of the concept of Agriculture 5.0. Therefore, the gradual technological and digital reconstruction of the agricultural sector of Ukraine based on the concept of Agriculture 5.0 will contribute to its faster recovery.

Keywords: agrarian sphere of Ukraine; Agriculture; business structures; post-war recovery scenarios; food security.

Постановка проблеми. До війни, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, аграрний сектор був одним з провідних секторів економіки країни. «Якщо 20 років тому Україна забезпечувала продовольством близько 40 млн людей у світі, то на сьогоднішній день внесок України в світову торгівлю еквівалентний харчуванню близько 400 млн людей, не рахуючи населення України» [3]. У 2021 р. в аграрному секторі України працювало 49 великих підприємств, 2091 середніх, 55613 малих та 40185 мікро-підприємств [9]. В довоєнний період «Україна була одним з п'яти провідних експортерів продовольства у світі, який найбільше експортував соняшникову олію, шрот, ячмінь, ріпак, жито і забезпечував приблизно 10% світового постачання зерна» [1]. Однак, з початком війни аграрний сектор став одним з найбільш постраждалих секторів економіки України і потребує розробки заходів з післявоєнного відновлення підприємств аграрної сфери.

Аналіз останніх публікацій по темі. Післявоєнне відновлення підприємств різних сфер економіки країни є новим питанням, тому на сьогоднішній день на науковому рівні тільки почалися розробки дієвих механізмів. Дослідженню проблем відновлення вітчизняних підприємств аграрної сфери присвячено праці вітчизняних науковців, серед яких О.М. Бородіна, Р. Нейтер, І.Ю. Підоричева, П.В. Пузирьова, О.В. Ольшанська та багато інших. Однак, розробці прогнозних сценаріїв післявоєнного відновлення підприємств, що працюють в сфері сільського господарства присвячена недостатня увага.

Мета дослідження. Метою наукової статті є дослідження прогнозних сценаріїв поновлення аграрної сфери України в контексті післявоєнного відновлення.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Війна в Україні спричинила «спад економіки через закриття підприємств і бізнесів на тлі руйнування або неможливості роботи в небезпечних зонах, а також через порушення логістики та скорочення експортно-імпортних операцій. Ключовою проблемою для експорту продовольства стала блокада українських морських портів [5]. На сьогоднішній день підприємства аграрного сектору є одними з найбільш постраждалих внаслідок війни в Україні. За оцінками «KSE Агроцентр» [10], з початком війни «загарбниками було знищено або викрадено 2,8 млн тон зернових і 1,2 млн тон олійних культур минулорічного врожаю, загальною вартістю 1,87 млрд. доларів США». За даними [4] «через бойові дії повністю або частково зруйновані понад 84 тис. одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування вартістю у 2,9 млрд доларів США, що

становить 44% від усіх фізичних пошкоджень агросектору України». Саме тому, внаслідок війни в Україні відбудеться подорожчання та дефіцит сільськогосподарської продукції на вітчизняних та глобальних продовольчих ринках, що в свою чергу, загострить проблему голоду в світі. Так, за даними [1] у березні 2022 року світові ціни на харчові продукти зросли майже на 13%. Прогнозується, що зниження експорту продовольства з України може призвести до зростання цін на світовому ринку на 22%. За прогнозами «Bloomberg» у 2023 році 13,1 млн людей залишаться без достатньої кількості їжі.

Відновлення діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств, як підприємницьких структур аграрної сфери, є однією зі стратегічних завдань держави, що сприятиме недопущенню настання голоду в Україні та забезпечить глобальну продовольчу безпеку. Під підприємницькою структурою будемо розуміти «добровільну інтеграцію самостійно функціонуючих суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм у цілісну складну відкриту систему, що функціонує у глобалізованому середовищі з метою розробки та комерціалізації інноваційної продукції, що підвищує ефективність діяльності та прискорює сталий розвиток суб'єктів господарювання, що утворюють підприємницьку структуру» [11]. З цією метою в Україні розробляються різні сценарії післявоєнного відновлення аграрної сфери. За аналітичними прогнозами вітчизняних фахівців, післявоєнне відновлення діяльності підприємницьких структур та всієї аграрної сфери України можливе за різними сценаріями розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Прогнозні сценарії післявоєнного відновлення підприємницьких структур аграрної сфери України

Автор сценарія	Сценарій	
	Песимістичний	Оптимістичний
Національна рада з відновлення, План відновлення України «Нова аграрна політика»	-	відновлення економічного потенціалу галузі АПК (2023–2025 роки), стрімке зростання економічних показників галузі АПК (2026–2032 роки)
О.М. Бородіна, Інститут економіки та прогнозування НАН України	відновлення довоєнної структури сільського господарства і продовження політики щодо аграрного сектора з подальшою надмірною підтримкою агрохолдингів	Формування сталої державної аграрної політики, що ґрунтується на засадах рівноправ'я розвитку сільськогосподарських товаровиробників
І.Ю. Підоричева, Інституту економіки промисловості НАН України	відновлення довоєнної структури сільського господарства	післявоєнне відновлення структури сільського господарства на засадах технологічно-цифрової реконструкції аграрної сфери

Джерело: складено автором.

План відновлення України, започаткований Урядом країни, був розроблений Національною радою з відновлення України у липні 2022 року. План включає 23 пріоритетних напрями, серед яких: Антикорупційна політика; Аудит збитків, понесених під час війни; Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України; Культурна та інформаційна політика; Розвиток військово-промислового комплексу; Діджиталізація; Відновлення та розвиток економіки; Освіта і наука; Енергетична безпека; Екологічна безпека; Європейська інтеграція; Функціонування фінансової системи, її

реформування та розвиток; Охорона здоров'я; Юстиція; Нова аграрна політика; Повернення тимчасово переміщених дітей з закордону; Державне управління; Відновлення та розбудова інфраструктури; Соціальний захист; Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема закордон та їх інтеграція у суспільно-економічне життя держави; Права людини; Захист прав ветеранів війни; Молодь та спорт [8]. Особливу увагу Урядом приділено відновленню аграрної сфери, як однієї зі стратегічно важливих для держави.

Проект Плану відновлення України та нова аграрна політика, розроблені робочою групою «Нова аграрна політика» [8] передбачає трьох етапний сценарій відновлення аграрної сфери України, а саме:

Етап 1. Впродовж 2022 року.

Етап 2. 2023–2025 роки.

Етап 3. 2026–2032 роки.

За даним сценарієм прогнозується досягнення двох ключових стратегічних цілей відновлення аграрної сфери України:

- Стратегічна ціль 1: Економічна трансформація АПК.
- Стратегічна ціль 2: Розвиток аграрної інфраструктури.

За оптимістичним сценарієм для досягнення економічної трансформації АПК на першому етапі потрібно фінансування у розмірі 3,4 млрд грн (113 млн доларів США) на побудову тимчасових потужностей зі зберігання врожаю та кредитування посівної кампанії 2023 року. На другому етапі потрібно інвестувати 742 млрд грн (24,7 млрд доларів США). На третьому етапі – 724 млрд грн (24,1 млрд доларів США).

Для забезпечення післявоєнного розвитку аграрної інфраструктури (стратегічна ціль №2) на першому етапі потрібно фінансування у розмірі 1,26 млрд грн (42 млн доларів США) для побудови перевантажувальних терміналів та нового транспортного коридору до портів Польщі та Литви. На другому етапі потрібно інвестування на суму 115,7 млрд грн (3,9 млрд доларів США). На третьому етапі – 8 млрд грн (270 млн доларів США).

За прогнозом, складеним О.М. Бородіною (Інститут економіки та прогнозування НАН України) є два можливі сценарії подальшого розвитку аграрного сектору України. Згідно першого сценарію – «відновлення в післявоєнний період довоєнної структури сільського господарства в Україні та продовження державної політики надмірної підтримки агрохолдингів». Автор вважає такий сценарій несприятливим для держави й суспільства, бо за цим сценарієм відбувається занепад малих фермерських господарств. Другий сценарій – оптимістичний передбачає «зміну аграрної політики держави на сталу та побудовану на забезпеченні рівних прав на розвиток для всіх груп суб'єктів, які беруть участь у сільськогосподарському виробництві, включно з прозорим і справедливим доступом до сільськогосподарських та інших земель, виробничих ресурсів, вільним доступом до збуту й конкуренцією на справедливій основі». Впровадження другого сценарію післявоєнного відродження сільського господарства й сільських територій в Україні, як зазначає автор, необхідна «побудова нової інституційної системи підтримки внутрішньої продовольчої безпеки, реалізацію євроорієнтованої аграрної політики, відповідального стратегічного планування й моніторингу ситуації в галузі та збирання відповідних даних» [2]. Для реалізації другого сценарію автор пропонує впровадити в Україні польську модель функціонування сільського господарства шляхом створення державних інститутів та сільськогосподарських палат, які об'єднують великі та малі фермерські господарства і забезпечать більш швидкий доступ до виробничих та збутових мереж. Другий сценарій післявоєнного відновлення аграрної сфери України сприятиме посиленню державного контролю за використанням фінансових коштів, що спрямовуються на підтримку вітчизняних товаровиробників на аграрних ринках. основою реалізації даного сценарію, за

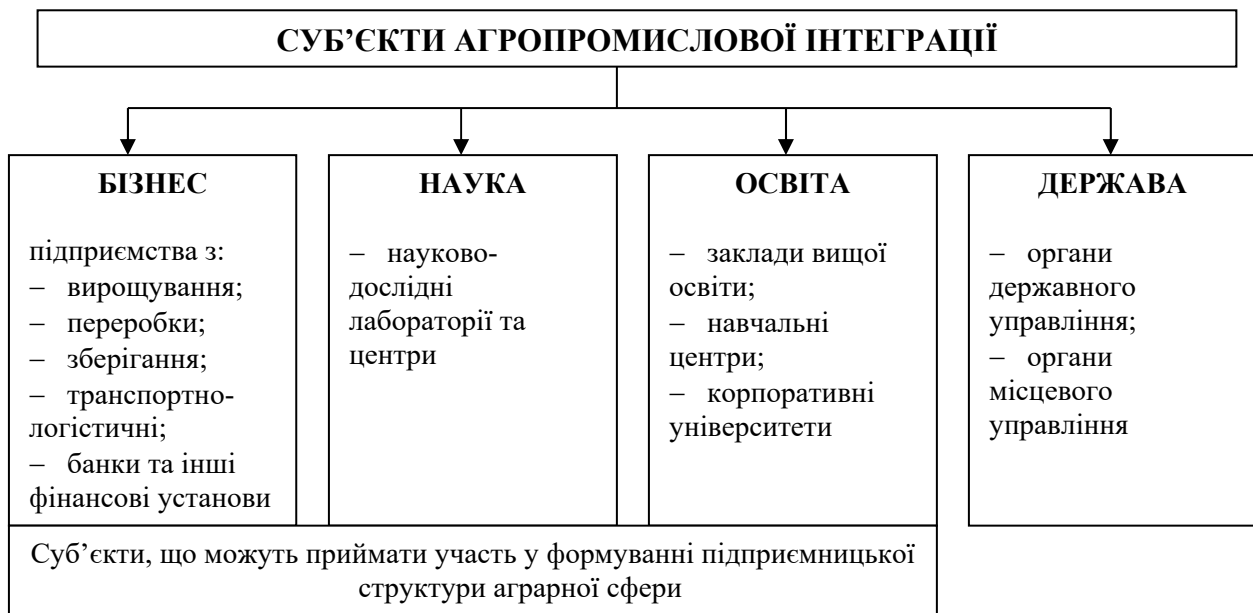
словами автора, повинно стати «формування нових моделей кооперації між сільськогосподарськими підприємствами й фермерами, подальша цифровізація облікових систем звітності в аграрній сфері, систем моніторингу розвитку сільських територій» [2].

За прогнозом, складеним І.Ю. Підоричевою (Інститут економіки промисловості НАН України) відтворення агропромислового сектору економіки України згідно сценарію, заснованому на продовженні діяльності аграрної сфери, як у довоєнний період, означатиме занепад країни. Доводячи недоцільність даного песимістичного сценарію післявоєнного відновлення аграрної сфери України, автор проводить паралель з планом післявоєнного відновлення Німеччини від Другої світової війни, який отримав назву «План Моргентау». «План Моргентау був запропонований міністром фінансів США Г. Моргентау для деіндустріалізації післявоєнної Німеччини і схвалений антигітлерівською коаліцією ще у 1943 році. Суть його полягала в тому, щоб повністю ліквідувати промисловість Німеччини, аби забезпечити світ від нового німецького замаху, та перетворити її на сільськогосподарську країну. Однак уже через рік стало зрозуміло, що тотальна деіндустріалізація країни призводить до серйозних економічних проблем, у тому числі до зниження продуктивності в сільському господарстві» [7]. План Моргентау не було задіяно, а для післявоєнного відновлення Німеччини було впроваджено план Маршалла. Підоричева І. Ю. вважає більш доцільним впровадження альтернативного сценарію післявоєнного відновлення аграрної сфери України, заснованому на технологічно-цифровій реконструкції аграрної сфери. Автор зазначає, що «повоєнна відбудова України має бути спрямована на кардинальну зміну структури економіки, перехід від аграрно-сировинного її типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної, цифровізованої промисловості у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0» [7].

Підтримуємо думку І.М. Бородіної та І.Ю. Підоричевої про недоцільність реалізації сценаріїв післявоєнного відновлення підприємницьких структур та всієї аграрної сфери на засадах відновлення довоєнної структури сільського господарства України, які є песимістичними сценаріями. Крім того, розглянуті вище сценарії післявоєнного відновлення підприємницьких структур та всієї аграрної сфери України побудовані лише на активізації зусиль самих підприємницьких структур з допомогою державної підтримки, чого не достатньо для прискорення процесу післявоєнного відновлення аграрної сфери. За авторським баченням, найбільш ймовірнішим сценарієм післявоєнного відновлення підприємницьких структур та всієї аграрної сфери України є сценарій поступової технологічно-цифрової реструктуризації аграрної сфери України на засадах агропромислової інтеграційної взаємодії суб'єктів бізнесу, науки, освіти та держави, що інтегруються у підприємницькі структури аграрної сфери, які стають ядром агропромислової агломерації в контексті концепції Сільського господарства 5,0 (Agri-Food 5,0). Завдяки поступовому переходу до впровадження концепції Сільського господарства 5,0 «сумарний дохід провідних ТНК, що працюють у сфері сільського господарства становив 470 млрд дол. США у 2021 році» [12] і продовжує зростати. Тому, поступова технологічно-цифрова реструктуризація аграрної сфери України в рамках післявоєнного відновлення сприятиме формуванню вітчизняних ТНК, що працюють в аграрній сфері.

До суб'єктів бізнесу, науки, освіти та держави, які можуть приймати участь у процесі агропромислової інтеграції та формування підприємницьких структур в аграрній сфері України відносяться такі суб'єкти (рис. 1).

В умовах післявоєнного суспільства стратегічні напрями інтеграції та розвитку підприємницьких структур аграрної сфери залежать від суб'єкта, що приймає участь у процесі агропромислової інтеграції та можуть бути наступними:

Джерело: побудовано автором.

Рис. 1. Суб'єкти, що можуть приймати участь у процесі агропромислової інтеграції та формування підприємницьких структур в аграрній сфері

Для суб'єктів аграрного бізнесу:

1. Замкнений цикл виробництва з високою доданою вартістю з формуванням агропродовольчого ланцюга на засадах циркулярної економіки та біоекономіки.
2. Збалансований обмін продукцією між інтегрованими підприємствами підприємницької структури в рамках агропродовольчого ланцюга, який поступово перетворюється на глобальний агропродовольчий ланцюг.
3. Формування агропромислової агломерації за рахунок територіального зосередження підприємств та їх інтеграції в підприємницьку структуру в рамках агропродовольчого ланцюга, яка стає ядром агропромислової агломерації.
4. SMART-спеціалізація регіону з формуванням агробіорегіону.
5. Перехід від конкуренції до коопетиції між інтегрованими підприємствами в підприємницьку структуру.
6. Розвиток со-брендингу в рамках підприємницької структури аграрної сфери.
7. Корпоративна соціальна відповідальність підприємницьких структур аграрної сфери.

Для суб'єктів науки:

1. Розвиток підприємницької структури аграрної сфери на засадах SMART IT рішень.
2. Впровадження агробіотехнологій виробництва сільськогосподарської продукції на засадах біоекономіки.
3. Впровадження технологій точного землеробства.
4. Впровадження технологій безвідходного виробництва на засадах циркулярної економіки.

Для суб'єктів освіти:

1. Безперервне навчання персоналу підприємницької структури.
2. Нові спеціальності для ведення точного землеробства.
3. Формування корпоративного університету в рамках підприємницької структури.

Висновки. Післявоєнне відновлення підприємницьких структур та всієї аграрної сфери України можливе за оптимістичним сценарієм. Такий сценарій повинен включати дві ключові стратегічні цілі відновлення аграрної сфери: економічна трансформація АПК та розвиток аграрної інфраструктури, визначені Урядом в Плані відновлення України в розділі «Нова аграрна політика». А також враховувати необхідність поступової технологічно-цифрової реструктуризації аграрної сфери України на засадах агропромислової інтеграційної взаємодії суб'єктів бізнесу, науки, освіти та держави, що інтегруються у підприємницькі структури аграрної сфери, які стають ядром агропромислової агломерації в контексті Сільського господарства 5.0.

References

Література

1. Ahrarnyi biznes pid chas viin. Trudnoshchi ta perspektyvy [Agricultural business during the wars. Difficulties and prospects]. *Kyivstar business hub*. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/agrarnyj-biznes-pid-chas-vijny-trudnoshhi-ta-perspektyvy/> [in Ukrainian].
2. Borodina, O. M. (2022). Silske hospodarstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: uroky dlia suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy = National Academy of Sciences of Ukraine*. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> [in Ukrainian].
3. Za 2021 rik Ukraina zbilshyla zovnishnotorhovelnij obig s/h produktii ta prodovolchikh tovariv [In 2021, Ukraine increased foreign trade turnover of agricultural products and food products]. *Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-2021-rik-ukrayina-zbilshila-zovnishnotorgovelnij-obig-sg-produkciyi-ta-prodovolchih-tovariv-roman-leshchenko> [in Ukrainian].
4. Neiter, R. (2022). Vtraty na \$40 mlrd: yak cherez viinu strazhdaie ahrarnyi sektor Ukrainy [Losses of \$40 billion: how the agrarian sector of Ukraine suffers because of the war]. *Ekonomichna pravda = Economic truth*. 19.12.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/> [in Ukrainian].
5. Olshanska, O., Puzyrova, P., Shatska, Z. (2022). Economic problems and resources for reconstruction of Ukraines economy [Economic problems and resources for reconstruction of Ukraines economy]. *Imperatyvy ekonomichnoho zrostannia v konteksti realizatsii hlobalnykh tsilei staloho rozvytku: materialy III Mizhnar. nauk.-parkt. internet konf.*, 10.06.2022. Kyiv: KNUVD. P. 96–103.
6. Proiekt planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Nova ahrarna polityka» [Draft plan
1. Аграрний бізнес під час війн. Труднощі та перспективи. *Kyivstar business hub*. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/agrarnyj-biznes-pid-chas-vijny-trudnoshhi-ta-perspektyvy/>
2. Бородіна О. М. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. *Національна академія наук України*. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>.
3. За 2021 рік Україна збільшила зовнішньоторговельний обіг с/г продукції та продовольчих товарів. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/za-2021-rik-ukrayina-zbilshila-zovnishnotorgovelnij-obig-sg-produkciyi-ta-prodovolchih-tovariv-roman-leshchenko>.
4. Нейтер Р. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. *Економічна правда*. 19.12.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/>
5. Olshanska O., Puzyrova P., Shatska Z. Economic problems and resources for reconstruction of Ukraine's economy. *Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку: матеріали III Міжнар. наук.-паркт. інтернет конф.*, 10.06.2022. Київ: КНУТД, 2022. С. 96–103.
6. Проєкт плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна

- for the recovery of Ukraine. Materials of the working group "New Agrarian Policy"]. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea34c6639ce60b482c39c_%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf [in Ukrainian].
7. Pidorycheva, I. Yu. (2022). Kliuchovi zavdannia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Key tasks of the post-war recovery of Ukraine's economy]. *Zn.ua*: veb-sait. 16.06.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kljuchovi-zavdannja-povojennoho-vidnovlennja-ukrajini.html> [in Ukrainian].
8. Plan vidnovlennia Ukrainy. Natsionalna rada z vidnovlennia [Ukraine recovery plan]. *National Recovery Council*. 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf [in Ukrainian].
9. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo. Diialnist pidpriemstv [Agriculture, forestry and fisheries. Activities of enterprises]. *Derzhavna sluzhba statystyky = State Statistics Service*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Tsentр doslidzhen ahroprodovolstva i zemlekorystuvannia «KSE Arhotsentr» [Agro-food and land use research center "KSE Argocentr"]. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/kse-impact/center-for-food-and-land-use-research-c4flur/> [in Ukrainian].
11. Shatska, Z. Ya. (2020). Vplyv intehratsiinykh chynnykiv makroseredovyscha v konteksti formuvannia pidpriemnytskykh struktur [The influence of integration factors of the macro environment in the context of the formation of business structures]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii = Entrepreneurship and innovation*, 13: 67–74. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/issue/view/31/70> [in Ukrainian].
12. Shatska, Z. Ya., Kostina, N. S. (2020). Transnatsionalni korporatsii ahropromyslovoho sektoru: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Transnational corporations of the agro-industrial sector: current state and development prospects]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini = Formation of market relations in Ukraine*, 9(256): 28–34. URL: <http://dndiime.org.ua/page/pdf-journal-1> [in Ukrainian].
- політика». URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea34c6639ce60b482c39c_%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf.
7. Підоричева І. Ю. Ключові завдання повоєнного відновлення економіки України. *Zn.ua*: веб-сайт. 16.06.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kljuchovi-zavdannja-povojennoho-vidnovlennja-ukrajini.html>.
8. План відновлення України. *Національна рада з відновлення*. 2022. Липень. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf.
9. Сільське, лісове та рибне господарство. Діяльність підприємств. *Державна служба статистики*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Центр досліджень агропродовольства і землекористування «КСЕ Аргоцентр». 2022. URL: <https://kse.ua/ua/kse-impact/center-for-food-and-land-use-research-c4flur/>
11. Шацька З. Я. Вплив інтеграційних чинників макросередовища в контексті формування підприємницьких структур. *Підприємництво та інновації*. 2020. Вип. 13. С. 67–74. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/issue/view/31/70>.
12. Шацька З. Я., Костіна Н. С. Транснаціональні корпорації агропромислового сектору: сучасний стан та перспективи розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. № 9 (256). С. 28–34. URL: <http://dndiime.org.ua/page/pdf-journal-1>.